

MÕLGUTUSI TÕEST EESTI KEELEKIRJELDUSES

KRISTIINA ROSS, LIISI PIITS

Eesti keelt on nüüdseks ligi 400 aastat kirjeldatud. Esimene eesti keele grammatika ilmus 1637. aastal Heinrich Stahli sulest ja õieti võib kirjeldamise alguspunktiks võtta tema käsiraamatu viis aastat varem ilmunud esimese osa eessõna, kus esimest korda räägitakse eesti keele häälikutest ja nende märkimisest. Selle 400 aastaga on eesti keele kohta väidetud üsna drastiliselt teisenenud, maha on peetud kirglikke debatte, mille tulemusel on keele tegelikule olemusele kindlasti palju lähemale jõutud. Tartu Ülikooli keeleteadlaste ambitsioonika ettevõtmisena valmiv, kavandatud kaheksaköiteline sari „Eesti keele varamu”, millest seni on ilmunud kolm köidet (Kasik 2015; Asu jt 2016; Erelt, Metslang 2017), ja sellele lubatult järgnev omaette akadeemiline üldkäsitlus annavad eesti keelest ilma igasuguse kahtluseta tõese pildi kui Stahli kirjutised. Uusima võimsa grammatikasoorituse foonil ja ootuses tasub arutada, kas nüüd on kogu tõde eesti keele kohta teada või on midagi veel selgusetu? Või kas väljauritu on ikka tõde?

Tänapäevast seisust Stahli ja tema vahetute ametijärglaste kirjapanedega võrreldes võib mingis plaanis öelda, et kõik on selge juba alates XIX sajandist, mil eestlased ise oma keelt kirjeldama hakkasid. Emakeele kohta on ju igale inimesele teada, mis ja kuidas seal õieti ja õigesti on. Keele emakeelena valdamine annab uurijale teiste ees kindlasti suure eelise. Paraku ei piisa teaduses ega populaarsetes kirjeldusteski sellest, kui uurija teab, kuidas miski mingis keeles on. Vähemalt sama tähtis on teada, kuidas seda nimetada ja kirjeldada. Kirjeldamiseks kasutatava (mõiste)süsteemi või raamistikuga kohta ei saa aga hästi küsida, kas see on õige või vale. Pigem saab rääkida selle sobivusest ja otstarbekusest. Sealjuures pole uurijal võimalik mõistesüsteemi ja uurimismeetodeid meelevaldselt valida, vaid need sõltuvad ajastust, teaduse üldisest hetkeseisust ja arengusuunast. Nii on keeleuuringu eri aegadel erinevalt arusaadud nii sellest, mida üldse keelena uurida ja kirjeldada tuleks, kui ka sellest, mida uuritavas materjalis tasub esile tuua või milleks ülepea mingit keelt peaks uurima. Ometi määravad just mõistesüsteem ja uurimismeetod suuresti selle, missuguseid tõdesid keele kohta üldse on võimalik leida, ning kirjelduse eesmärk selle, kuidas tulemusi on otstarbekas esitada.

Keelena võib kirjeldada näiteks kas spontaanset suulist kõnet või hoolega vaetud ja toimetatud kirjalikku teksti või hoopis reeglite süsteemi inimese peas. Eelmise sajandi teisel poolel kirjeldati eesti keelena enamasti normitud kirjalikku keelt. Praeguseks lõöksõnaks on kasutuspõhisus. Kasutuspõhisust rõhutatakse nii uute sõnastike kui ka grammatikakirjelduste korral. Näiteks kui varasemad eesti keele seletavad sõnastikud on olnud põhimõtteliselt normatiivsed, siis Eesti Keele Instituudi uue Sõnaveebi selgrooks saanud sõnastikku iseloomustatakse rõhutatult kui kirjeldavat sõnakogu (Langemets jt 2018). Ka alguslõigus mainitud „Eesti keele varamu” teatab kohe esimeses

reklaamlauses, et sari „esitab põhilise teadmise eesti keele ehituse ja kasutuse kohta” (EKV). Kõik, mida keegi iganes kasutab, ongi keel ja väärib fikseerimist. Keeles ei saa olla vigu, on ainult varieerumine ja pidev teisenemine. Eriti väärtuslikuks uurimisaineks peetakse niisuguse lähenemise korral suulist keelt, mille tabamine on teadagi keerukam. Iseenesest ei ole kasutuspõhisus mingi uus ega originaalne idee. Juba Martin Luther väitis, et õiget keelt tuleb küsida „emadelt kodus, lastelt tänaval, lihtrahvalt turuplatsil, ja neile tuleb suhu vaadata, kuidas nemad räägivad” (Luther 2000 [1530]: 88). Lutheri järgedes kinnitas ka Stahl oma grammatika eessõnas: „Ma olen kindel, et ma talupoegadele küllalt tähelepanelikult suhu olen vaadanud ega ole midagi kirja pannud, mida nad mitte päris kindlasti ei tarvitaks” (Stahl 1637: V *verso* – VI *recto*). Ometi kirjeldas Stahl keelt hoopis teistelt alustelt kui tänapäevased kasutuspõhise uurimise apoloogeid. Ning vahepeal on olnud ka perioode, mil on usutud, et keelt saab ja tulebki ümber teha ja parandada. Kõige äärmuslikumat ükskõiksust tegeliku keelekasutuse vastu on küllap otsesõnu väljendanud barokiajastu oluline eesti keele kirjeldaja Heinrich Göseken, kes oma grammatika lauseõpetuse sissejuhatusena kuulutas: „Enamik [eesti keele lauseõpetuse] reegleid langeb kokku ladina ja saksa omadega, kuid talupoeg ei võta süntaksit alati arvesse” (Göseken 2010 [1660]: 219).

Eri aegadel on keeleks peetava materjali hulgast otsitud erinevaid asju. XIX sajandil oli rõhuasetus morfosüntaktiliste kategooriate süsteemide täpsustamisel ja sõnavara päritolu uurimisel. Seoses võrdlev-ajaloolise meetodi ja keelepuuteooria võidukäiguga püüti leida, mis on eesti keeles omapärast ja soome keelega ühist, mida näiteks saksa keeles pole, ja mis on laenatud võõrastest keeltest. Praegu on rõhuasetus nihkunud kvantitatiivsete suhete kindlakstegemisele. Üritatakse üle lugeda, kui palju mingit nähtust keeles esineb, st milline on selle esinemissagedus keele pähe uuritavas tekstis, ja mõõta kõike, mida vähegi mõõta annab. Kui võrdlev-ajaloolise meetodiga saadud tulemuste tõesust on võimalik peaaegu alati vaidlustada, siis kvantitatiivsete meetoditega saadavad arvulised tulemused on kindlasti „õiged”, kui arvutuskäik on tehniliselt õige, nii nagu on vaidlustamatud ka mõõtmistega saadud tulemused, kui protseduur on korrektselt läbi viidud. Vaieldav saab olla ainult see, kuidas saadud andmeid tõlgendada ja kas need on üldse relevantid. Kas mõõdetakse ja loetakse kokku nähtusi, mis selle keele kohta üldse midagi ütlevad, ja kui ütlevad, siis mida?

Uurimistulemuste esitamine on eriti otseselt seotud sellega, milleks keelt uuritakse. Kas uurijal on mingi praktiline siht või teeb ta seda ainult teaduslikust huvist? Näiteks Heinrich Stahlil oli ilmselt konkreetne eesmärk õpetada eesti keelt saksa pastoritele, Anton Thor Helle eesmärgiks eesti keelega tegelemisel oli piibli tõlkimine jne. Tänapäevalgi on keele õpetamine välismaalastele aktuaalne põhjus keele kirjeldamiseks. Teine praktiline siht keeleuuringutes on praegu seotud infotehnoloogiliste rakenduste loomisega. Erapooletu teaduslik huvi, mille sihiks peaks ideaalis olema just ja ainult tõe leidmine, käib praktiliste eesmärkide saavutamisega küllap alati kaasas. Aga võib kahelda, kas humanitaarias saabki teha päris erapooletut teaduslikku uurimistööd või teenib see alati lisaks kui mitte just käegakatsutavalt selget ja asjalikku praktilist sihti, siis vähemalt mingi ideoloogia vooderdamise ja toetamise ülesannet, isegi kui uurija seda ise ei teadvusta. Ja võimalik

teadvustatud või teadvustamatu ideoloogiline tellimus mõjutab leitavat tõe muidugi olulisel määral.

Illustreeritagu keelilise tõe selginemise ja kirjeldamise kulgu kahe nähtuse varal, mida tihti peetakse kõige põnevamateks olmadeks eesti keeles: meie neliteist käänet ja kolm väldet. Mis ajast ja miks just neliteist ja kolm? Ja milleks?

Kääne on kategooria, mis seob vormimoodustuse ja lausemoodustuse kirjeldustasandeid: käändevorm näitab sõna süntaktilisi ja semantilisi suhteid teiste lausemoodustajatega. Käänete rohkus eesti keeles on omandanud lausa kunstilise kujundi mõõtmed, nagu kinnitab Marianna Kaadi 2017. aasta film „14 käänet”. Käändekategooria kaudu on eesti keelel õnnestunud tungida rahvusvahelisele populaarteaduslikule areenile, nii et ingliskeelne Wikipediagi mainib eesti keelt paljukäandelise keele näitena (Wikipedia: *s.v.* grammatical case) – tõsi küll, alles tagant neljandana, sest sugulaskeeltes soomes ja ungaris on paar käänet rohkem ning edetabelit juhib Põhja-Kaukaasia dido keel oma 64 käändega. Üleilmse lingvistiliste struktuuride atlase ehk WALSi käändepeatükk annab teada, et keeltes, mis käändekategooriat kasutavad, võib olla kaks kuni „10 või rohkem” käänet (Iggesen 2013).

Seda, et eesti keeles on palju käändeid, hakati eesti keele kirjeldustes märkama alles XIX sajandil. Stahli grammatika järgi teatavasti oli eesti keeles kuus käänet, sest oma aja traditsiooni kohaselt lähtus ta ladina keele kirjeldamiseks loodud süsteemist ning jagas talle silma torganud nimisõnavormid ladina keele käänete alla (nominatiiv, genitiiv, daativ, akusatiiv, ablatiiv, vokatiiv) vastavalt sellele, missuguses funktsioonis ta neid enda poolt kirja pandud eesti lausetes (mis olid suures osas ka tema enda poolt saksa keelest tõlgitud) uskus eest leidvat. Näiteks tõlkis ta Js 53:1 saksa fraasi *der Arm des Herrn* 'Issanda käsivars' eesti keelde *se kessiwars sest Issandast* ja kuulutas sõnavormid *sest Issandast* genitiiviks, sest saksa keeles (ja ka vastavas ladina fraasis *brachium Domini*) on selle koha peal genitiivivorm. Ladina keel oli tol ajal õpetatud maailma keeleline mõõdupuu ning pealegi sobis ladina käändesüsteem väikeste modifikatsioonidega üsna hästi ka saksa keele kirjeldamiseks. Seepärast ei olnud Stahlil ja hilisematel XVII ja XVIII sajandi sakslastest eesti keele uurijatel põhjust valitud süsteemi sobivuses kahelda. Õige pea küll *st*-lõpulise genitiivi postuleerimisest loobuti ja selle tunnusega vorm koliti ablatiivi alla, kuid päris murrang käändesüsteemi kirjelduses toimus alles XIX sajandi alguses. Nagu öeldud, oli Stahli grammatika praktiliseks sihiks keele õpetamine saksa emakeelega pastoritele, kes oskasid eesti keelt vähem kui autor ning vajasis abivahendeid keeles orienteerumiseks, suutmaks mingilgi viisil pidada eestikeelseid jumalateenistusi. Ladina keelt olid nad kõik õppinud ning lähenesidki keeltele ladina kategooriatele tuginedes. Sellest vaatenurgast oli Stahli käändesüsteem niisiis täitsa adekvaatne ja andis raamatu kasutajatele arvatavasti isegi parema pildi eesti keelest, kui seda oleks teinud jutt 14 käandest.

XIX sajandil hakati humanitaaria üldise arengu hoovuses eesti keelt kirjeldama kui soome-ugri keelt. Eeskujuks võeti soome käändesüsteem ja kohe leitigi eesti keelest arvukalt uusi käändeid. Uue süstemaatilise käändekäsitluse esitas ajakirjas *Beiträge* Johann Friedrich Heller (1822, 1823), kes mainib oma artiklis koguni 20 vormi, mis käändena kõne alla võiksid tulla, jaga-

des need nelja rühma vastavalt nende käändelisuse või postpositionaalsuse või adverbistumise astmele. Paar aastakümnet hiljem esitas Eduard Ahrens oma uut tüüpi murrangulises grammatikas (1. trükk 1843, 2. trükk 1853) 12 kääned, koondades need kahte rühma: kolm nn flektiivset kääned ja üheksa sufiksikääned (vt Ross 2003). Enam-vähem sama jaotust kasutas ka Ferdinand Johann Wiedemann oma grammatikas (2011 [1875]), piirdudes 10 käändega. Põhimõtteliselt (väikeste variatsioonidega) on Helliger, Ahrensi ja Wiedemanni rakendatud süsteem töötanud edukalt tänini, lihtsalt käänete lõplikuks arvuks on jäänud 14. Vormimoodustuse tasandil pakuvad küll huvi ainult neli esimest kääned, aga ülejäänud kümme ei ole otseselt kellelegi tülik. Midagi drastiliselt uut ei esita selles vallas ilmselt ka „Eesti keele varamu” sarjas peagi ilmuv uus käsitlus (Viht, Habicht: ilmumas). Kõigile selle kirjeldusskeemi kasutajatele on sealjuures selge, et ainult kolm esimest kääned (nimetav, omastav, osastav) ja osaliselt ka sisseütlev käibivad päris grammatiliste käänetena; viis ülejäänud kohakääned ja saav kääned moodustavad omaette rühma; *ga-*, *ta-*, *ni-* ja *na-*lõpulised vormid (neil, kes viimast käändena tunnustavad) on midagi kaassõnafaasi ja käändevormi vahepealset; ning ülejäänud kõne alla tulevad vormid käibivad pigem määr sõnadena. Aeg-ajalt tuletatakse meelde, et midagi käändelaadset, mida adverbide hulka on ebamugav suruda, kujutab endast ka instruktiiv, aga üldiselt käänete arvu üle enam ammu ei vaielda. Peamiselt lihvatakse käsitlusest käsitlusse käändevormide süntaktiliste funktsioonide loendeid ja liigitusi, ja ega need päris lõplikult paika ei olegi saanud. Kasutuspõhisuse tuules pakub mõningast huvi ka vormilt keerulisemate käänete, ennekõike partitiivi häälikuline teisenemine mõningates sõnatüüpides. Aktuaalne on enamasti siiski ainult küsimus, millised kasutuses esile tulevad vormid on perspektiivikad ja peaksid olema kirjakeeles lubatud, millised mitte. Nii et käände teemal kirjutatakse ja kaitstakse veel doktoriväitekirjugi (nt Siiman 2019, mille kaitsmine toimus 6. septembril). Kõige tõsisemat teoreetilist arutlusainet pakub sisseütleva käände pika ja lühikese variandi (*jõesse* ~ *jõkke*, *muuseumisse* ~ *muuseumi*) omavaheline suhe. Kas ja kui võrd mõjutab vormivariandi valikut sõna muuttüüp või tähendus, kas ja kui võrd vormi funktsioon konkreetse lauses? Selles osas võib keelekasutus lähiajal uut materjali ette sööta, sest lühike sisseütlev näikse olevat igati produktiivne vormimoodustuse muster. Näiteks kohanimeses paistab lühike sisseütlev üha levivat ja seda tarvitatakse ka niisuguse algvormi foneetilise kuju korral, mis tavalistes käändsõnades lühikese vormi välistab, nagu *sõitis Vasa lemma*, *Lätti pro Vasalemme*, *Lätisse* – vrd ainuvõimalikud sisseütleva vormid *mannasse*, *kakasse*.

Niisiis tundub, et eesti käändekategooria osas ollakse juba ligi kaks sajandit käibiva kirjeldusskeemiga enam-vähem rahul, viimistlemist ja üha teise-neva keelekasutusega kooskõlastamist vajavad ainult mõned pisiseigad.

Natuke teine lugu on vältetega. Välteprobleem aktualiseerus mõnevõrra hiljem ja kired pole tänini vaibunud (vt nt Hint 2019). Nagu „Eesti keele varamu” sarjas ilmunud uusima teemakohase üldkäsitluse „Eesti keele hääldus” (Asu jt 2016) ajaloolises ülevaates räägitud, „avastati” kolm vältet XIX sajandi lõpul, kui emakeelsed uurijad eesti keelt kirjeldama asusid. Väga tõenäoselt ei eristanudki enamik varasemaid saksa emakeelega grammatikuid eesti keele II ja III vältet teineteisest. Algusest peale saadi küll aru, et eesti

keeles võivad häälikud häälduses olla kas lühikesed või pikad (*tule* : *tuule*) – sest pikalt või lühikeselt võib vokaal häälduda ka saksa keeles. Seevastu eristust *naela* : *`naela* kirjeldas varastest grammatikutest ainult Johann Hornung (1693). Järgmisena puudutasid tänapäeval teise ja kolmanda välte vastanduseks nimetatavat erinevust XIX sajandi keskpaiku Friedrich Robert Faehlmann ja Jakob Hurt, kes emakeelsete eestlastena häälduserinevust muidugi tajusid ja seostasid seda rõhuga. Esimese tänapäevase eesti keelekirjelduse autor sakslane Eduard Ahrens kirjutas ainult lühikestest ja pikkadest häälikutest ning vältevastandust ei maininud – mis võib olla tingitud sellest, et Ahrens tugines oma keelekirjelduses kohalikule Kuusalu murrakule, kus tol ajal hilist vältevastandust ei pruukinud kõnes kuulda. F. J. Wiedemann (1875) kirjeldas eesti keele häälikulist süsteemi lühikeste ja pikkade vokaalide ning pika silbi kahesuguse (kerge- ja raskerõhulise) hääldusvõimaluse ehk aktsendi kaudu. Üksikhääliku kolme pikkusastmena tõlgendatud vältesüsteemi pakkusid 1870. aastate teisel poolel välja Ado Grenzstein ja Mihkel Veske. Selline selgitus sobis hästi kokku rahvusliku ärkamisaja meelsusega, kirjeldades eesti keelt kui midagi erilist, kuivõrd enamasti on keeltes vastandatud ainult lühikesed ja pikad häälikud, nagu Veskegi rõhutas (Asu jt 2016: 201). Lihtsa ehitusega sõnade korral näis häälikuvälte teooria töötavat, kuid keerulise mate, diftonge ja kaashäälikuühendeid sisaldavate sõnade korral osutus selle rakendamine tülikaks ning seetõttu hakati vältevastandust käsitlema mingi pikema segmendi – kõnetakti-, silbi- või moora-tasandi nähtusena. Viimased paarkümmend aastat on uurijate seas valdavaks saanud arusaam, et eesti keeles on mõttekas rääkida kahest binaarsest vastandusest: segmentaalsel tasandil eristatakse lühikesi ja pikki silpe ning suprasegmentaalsel tasandil kerget ja rasket rõhku või aktsenti. Peamised arutlused käivad selle üle, misuguse segmendi nähtusena seda suprasegmentaalset vastandust käsitleda ning milles see (lisaks põhitooni kontuurile ja silpide kestussuhetele) akustiliselt avaldub. Kuigi on selge, et nähtus ei ole taandatav üksikhäälikute kestuse kolmele pikkusastmele, kasutatakse endiselt mõistet *välde* ning räägitakse (kahe vastanduse kombinatsioonina tekkivast) kolmest vältest (nii ka Asu jt 2016).

Ehkki viidatud üldkäsitlus annab nii välteuuringute hetkeseisust kui ka varasematest seisukohtadest hea ülevaate, jäetakse kokkuvõttena ütle mata, mis asi välde raamatu autorite meelest on. Sellest on kahju, sest keeleõppes ja populaarses keelekirjelduseski vältest hästi mööda ei pääse ja mingit ilusat õpikudefinitiooni oleks hädasti vaja. Kuivõrd raamatust jääb mulje, et viimase tosinkonna või enamagi aasta jooksul on foneetikute arusaam asjast olnud üsna ühesugune, võib loota, et vahepealsed üha täpsemad mõõtmised ei ole kummutanud definitiooni, mille oma doktoriväitekirjas esitas Arvo Eegile ja Einar Meistrile tuginedes Meelis Mihkla (2007: 15): „Välde on takti piires rõhulise ja rõhuta silbi tuumast koosnevast osast moodustunud ja ise seisvunud distinktiivsed prosoodilised üksused, mille eristatavus sõltub selle taktiosa naaberfoneemide kestuslikest suhetest ning põhitoonikontuuride (ja võib-olla täiendavalt ka intensiivsuskulu, vokaali-konsonandi liitumisviisi ning vokaalide kvalitatiivsetestki) erinevustest.” Lihtnimesele on selline definitioon paraku keeruline ja jätab lisaks ikkagi selgitamata, miks kolme välde keelekirjelduses vaja on. Miks on vaja eespool mainitud kaks binaarset

vastandust kolmeks kokku liita? Kas see kolmikjaotus aitab ainult kirjeldada eesti keele hääldust või on sel süsteemne tähendus ka muude keeletesandite jaoks? Vormimoodustuse produktiivse osa kirjeldamisel näib igatahes piisavat pika rõhusilbiga kõnetakti aktsendivastandusest (*naela* : `naela jms), millega võib teatud juhtudel kaasneda klusiili pikkusvastandus (*küngas* : `künka); nn esmaväline lühike silp tuleb mängu ainult ebaproduktiivse laadimuutuse vormides (*koht* : *koha*). (Nii on Arvo Eegi välja pakutud skeemile tuginedes vormimoodustusreegleid kirjeldatud 1995. aastal ilmunud „Eesti keele grammatika” (EKG) morfoloogiapeatükis.) Lühikese rõhusilbiga kõnetakti vastandumine sama kvaliteediga häälikutest koosnevale pika rõhusilbiga kõnetaktile aitab tekitada leksikaalseid eristusi – *lina* vastandub sõnavormidele *linna* (*tänav*) : (*sõida*) `linna – ja iseloomustab sellisena muidugi eesti keele võimalusi, aga mitte süsteemsemalt kui mängud pika rõhusilbiga kõnetakti erineval realiseerimisel, mis annavad aktsendivastandusega põimudes (ja koos lühikese rõhusilbiga) teatavasti veel pikemaid lõbusaid jadasid, nagu *koli* : *kolli* : *kooli* : `kooli : *kolli* või *sade* : *kate* : *saade* : `katte : *saate* : *saate* : `saade jms. Ometi peetakse nende tarbeks mingi eraldi viie- või seitsmeliikmelise kategooria tekitamist vajatuks ja tekkivaid võimalusi näib olevat piisav kirjeldada binaarsete vastanduste (pikk ja lühike vokaal ja/või konsonant ja pika silbi raske ja kerge aktsent) kombinatsioonina. Milleks siis ikkagi need kolm vältet? Samas, mõneti näib morfoloogia maagilist kolme siiski toetavat, kuivõrd algvormi kolme erineva välte kaudu on mugav kirjeldada tüübikuuluvust näiteks juhtudel nagu *tasu* : *tasu* : *tasusid*, *plasku* : *plaskut* : *plaskusid*, *tasku* : `taskut : `taskuid. Ometi tundub, et midagi vältetega seonduvat jäetakse keelekirjelduses ikka veel välja ütle mata ja küsimus, kas (ükskõik mis moodi defineeritud) kolm vältet on eesti keele kirjeldamisel otstarbekad kategooriad, pole veel lõplikku lahendust leidnud.

Peale selle näib vajavat veel uurimist, kas seda laadi vastandused igapäevases suulisel kõnes alati realiseeruvadki või piisab sellest, et neid on võimalik realiseerida. Kui varieeruva vältega sõnade uurimisel leiti, et silbiriimide kestussuhete järgi määratud vältemäärangud lahkesid sageli kuuldeliselt määratud hinnangutest (nt sõna *kaine* määrati silpide kestussuhete järgi teisevärteliseks, aga kuuldelise hinnangu järgi kolmandavärteliseks), siis võis esialgu arvata, et põhjuseks on eespool mainitud asjaolu: ainult kestussuhe ei ole vältet määramiseks piisav ja arvestada tuleb ka muid akustilisi parameetreid (põhitoon vms). Kui aga selgus, et ka kahe vältemääraja kuuldelised hinnangud sageli ei kattunud ja vältemääraja võis hiljem oma vältemäärangut isegi muuta, siis tekkis küsimus, kas vältet on võimalik kirjeldada akustiliste tunnuste kombinatsioonina või on vältet realiseerumine väga palju ka kuulajast, kontekstist, kuulamise hetkest vms (vt lähemalt Kalvik, Piits 2017). Peale vältet paistab ka teiste foneetiliste seikade puhul olevat nii, et mida täpsemini kõne füüsikalisi omadusi mõõta suudetakse, seda segasemaks läheb, mis miski tegelikult on ja kas üldse on. Kas fonoloogia poolt vaadatuna enesestmõistetavaks kuulutatud nähtused on füüsikalises mõttes „päriselt” olemas või on nad pigem süsteemi kirjeldamiseks konstrueeritud kategooriad? Näiteks kui foneetikud on leidnud, et palatalisatsiooni peamiseks tunnuseks eesti kirjakeeles on pikem *i*-laadne siire konsonandi ees, siis kuidas mõista seda, et siirdepikkuse mõõtmise teel ja kuuldeliselt palataliseerituks

või mittepalataliseerituks määratud hääldejuhtudest langes hinnang kokku vaid 64% juhtudest (vt Piits, Kalvik 2019). Kas ülejäänud 36% puhul peaksime rohkem usaldama akustilisi tunnuseid või oma kõrvu? Samasugune pooleldi konstrueeritud tõde paistab olevat rõhk, mille kohta uusimas käsitluses Ilse Lehistele viidates öeldaks: „Palju raskem kui rõhu kuuldeline määramine on rõhu seletamine foneetiliselt. Rõhulise (või prominentsema) kõneüksuse häälendamiseks tehakse suurem pingutus kui rõhutu puhul, kuid ei ole ühest füüsilist korrelaati, millega seda pingutust mõõta.” (Asu jt 2016: 126)

Niisiis, kui käände asjus näivad vaidlemised olevat juba XIX sajandil vaieldud ja viimased 200 aastat on tõde ainult viimistletud, siis välte ümber paistab olevat veel üksjagu käärimist. Foneetikute seas näib küll viimased paarkümmend aastat valitsevat üsna üksmeelne arusaam, et tegemist on erinevatest füüsikalistest parameetritest tingitud nähtusega, mille täpsemaid asjaolusid tuleb edasi uurida, kuid mis asi on välde, vajab veel vaidlemist, enne kui sellele leitakse definitsioon, mis ka laiatarbelisema keelekirjelduse nõudmisi rahuldaks.

Pealegi on alati mõistlik meeles pidada klassikuid, tõe absoluutsusest või relatiivsusest rääkides eriti muidugi Montaigne'i. Essees „Apologia Raimond Sebond'ile” räägib ta inimliku otsustusvõime abitusest ja mõistuse suutmatusest tõde tabada, tuues selle illustreerimiseks lehekülgede viisi absurdseid väiteid, mida lugupeetud õpetlased on varasematel aegadel esitanud inimese hinge ja ihu kohta. Kokkuvõttena nendib Montaigne, et vaatamata pidevale eksimisele kaldub inimene ikka uuesti ja uuesti uskuma, et nüüd viimaks on ta tõe leidnud. Täiesti alusetult, sest: „Kui ma olen sageli avastanud end just neil samadel asjaoludel alt minevat, kui enamasti osutub, et mu proovikivi petab ja mu kaalud pole loodis ega näita õigesti, siis kuidas saan ma end seekord kindlamini tunda kui varasematel kordadel? Kas pole rumalus lasta end ühel ja samal teejuhil nii mitu korda alt vedada?” (Montaigne 2013: 316)

Pole sugugi välistatud, et mõne aja pärast osutuvad nii kääne kui ka välde mõlemad aegunud kontseptsioonideks eesti keele kirjeldamisel ja kõik debatid käänete arvu ja funktsioonide või välte asukoha ja füüsikaliste parameetrite üle tunduvad arutlustena selle üle, mitu inglit mahub seisma ühele nõelaotsale. Mõnel parasjagu aktualiseerival eesmärgil on võib-olla otstarbekam kirjeldada või esitada eesti keelt kuidagi hoopis teisiti. Näiteks pakkus Meelis Mihkla EKI 2019. aasta suveseminaril välja idee, et kõnesünteesis polegi mõttekas arvutile keerulisi kestussuhteid ja põhikontuuride erinevusi õpetada, vaid piisab sellest, kui arvutit piisava hulga sobilike näidete varal treenida. Suunas, mis võib muuta tarbetuks arutlused selle üle, kas näiteks lühikese ja pika sisseütleva erisus on tingitud käändsõna muuttüübist või tähendusest või konteksti tähendusest, ning suudab ühendada endas sõnaraamatute ja grammatikate senised sihid üheks tervikuks, näib liikuvat konstruktsiooni-grammatika (vt Penjam 2009; Sakhai 2006). Paradigmamuutus keelekirjelduses ei kummuta seniseid tõdesid, kuid muudab need tarbetuks.

Kirjandus

- Asu, Eva Liina, Lippus, Pärtel, Pajusalu, Karl, Teras, Pire 2016. Eesti keele hääldus. (Eesti keele varamu 2.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- EKG = Mati Ereht, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare. Eesti keele grammatika I: Morfoloogia. Sõnamoodustus. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut, 1995.
- EKV = Eesti keele varamu. Peatoim Helle Metslang. <https://www.tyk.ee/eesti-keele-varamu> (26. VIII 2019).
- Ereht, Mati, Metslang, Helle 2017. Eesti keele süntaks. (Eesti keele varamu 3.) Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Göseken, Heinrich 2010 [1660]. Heinrich Gösekeni grammatika ja sõnastik 350. Koost ja tlk Valve-Liivi Kingisepp, Kristel Ress, Kai Tafenau. Tartu: Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut.
- Heller, Johann Friedrich 1822, 1823. Versuch über das Wesen und den Gebrauch der ehstnischen Casen, besonders des sogenannten Nominativs, Genitivs und Accensativs. – Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache, kd XV; kd XVI.
- Hint, Mati 2019. Emakeelepäeva järel. – Sirp 29. III.
- Iggesen, Oliver A. 2013. Number of cases. – The World Atlas of Language Structures Online. Toim Matthew S. Dryer, Martin Haspelmath. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. <https://wals.info/chapter/49> (26. VIII 2019).
- Kalvik, Mari-Liis, Piits, Liisi 2017. Varieeruva vältega sõnad: häälduseelistused ja määramisraskused. – Mäetagused, kd 68, lk 83–100. https://doi.org/10.7592/MT2017.68.kalvik_piits (26. VIII 2019).
- Kasik, Reet 2015. Sõnamoodustus. (Eesti keele varamu 1.) Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus
- Langemets, Margit, Tiits, Mai, Uibo, Udo, Valdre, Tiia, Voll, Piret 2018. Eesti keel uues kuues. – Keel ja Kirjandus, nr 12, lk 942–958.
- Luther, Martin 2000 [1530]. Kiri tõlkimisest ja pühakute eestpalvest. Tlk Kristiina Ross. – Vikerkaar, nr 2–3, lk 83–96.
- Mihkla, Meelis 2007. Kõne ajalise struktuuri modelleerimine eestikeelsele tekst-kõne sünteesile. (Dissertationes linguisticae Universitatis Tartuensis 8.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Montaigne, Michel de 2013. Esseid. Tlk Kristiina Ross. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Penjam, Pille 2009. Mis on konstruktsioonigrammatika? – Oma Keel, nr 2, lk 5–12.
- Piits, Liisi, Kalvik, Mari-Liis 2019. Palatalisatsioonist ühesilbilistes *i*-tüvelistes pika vokaaliga sõnades. *Roos närtsis, sest vaas oli tühi*. – Keel ja Kirjandus, nr 7, lk 942–958.
- Ross, Kristiina (koost ja toim) 2003. Uue ajastu misjonilingvist. Eduard Ahrens 200. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Sahkai, Heete 2006. Konstruktsioonipõhise keelekirjelduse võimalustest ades-siivse viisi- ja põhjusemääruse näitel. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 816–831.

- Sii man, Ann 2019. Vormikasukutuse varieerumine ning selle põhjused osastava ja sisseütleva käände näitel. (Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 45.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Stahl, Heinrich 1637. Author ad Isagogen. – H. Stahl, Anführung zu der Esthnischen Sprach [---]. Revall: Chr. Reusner der älter. V *recto* – VII *recto*.
- Vih t, Annika, H a b i c h t, Külli (ilmumas). Eesti keele sõnamuutmine. (Eesti keele varamu.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 2011 [1875]. Eesti keele grammatika. Grammatik der ehstnischen Sprache zunächst wie sie in Mittelehstland gesprochen wird, mit Berücksichtigung der anderen Dialekte. Tlk Heli Laanekask. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts.
- Wikipedia: s.v. grammatical case. https://en.wikipedia.org/wiki/Grammatical_case (26. VIII 2019).

Kristiina Ross (snd 1955), PhD, Eesti Keele Instituudi juhtivteadur (Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn), kristiina.ross@eki.ee

Liisi Piits (snd 1976), PhD, Eesti Keele Instituudi vanemteadur (Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn), liisi.piits@eki.ee

On truth in Estonian language descriptions

Keywords: history of Estonian language description, Estonian case system, quantity degrees, palatalisation

The article sketches a picture of the past 400 years of studying the Estonian language, starting from the very first attempts to describe it. It is speculated whether and to what extent the truth about the Estonian language has been revealed by now and what might the truth about a language be anyway. Also, to what extent, if any, does it depend on the ideological background of this or that period of history, the method of research applied, and the purpose of the particular description? The discussion is illustrated by examples from the history of describing Estonian nominal inflection, quantity relations and palatalisation.

Kristiina Ross (b. 1955), PhD, Institute of the Estonian Language, Lead Research Fellow (Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn), kristiina.ross@eki.ee

Liisi Piits (b. 1976), PhD, Institute of the Estonian Language, Senior Researcher (Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn), liisi.piits@eki.ee